

teresse is, dat aan de werkelijke of vermeende behoefte beantwoordt. Op deze, en enkel op deze manier ziet Boehm de kans schoon, om zich de levensnood, waarvan het fenomenologische filosoferen gewaagt, opnieuw eigen te maken. Dat onze morele en intellectuele interesses met onze materiële behoefte verweven zijn, toont Rudolf Boehm op overtuigende wijze aan in de architectuur en in de betekenis, die voor hem een esthetisch ideaal kan bezitten. Daarentegen beantwoordt onze wetenschappelijk-technologische beschaving steeds minder aan de verwachting, onze menselijke belangen op doeltreffende manier te behartigen, onze materiële behoeftes als levende mensheid te bevredigen. Ze vormt veeleer een bedreiging voor onze menselijke leefwereld. Cultuurkritiek is derhalve geen luxe, maar de strijd om een doelmatige manier, om de essentiële behoeftes van de mensheid te behartigen, de uitdrukking waarvan onze politiek en moraal zijn. Om deze 'strijdbare zaak' van het fenomenologische denken, wanneer dit denken tenminste nog enige historiciteit bezit en men zich de zaak zelf oorspronkelijk kan toeëigenen en niet reeds lange tijd als nagelaten tekst heeft bijgezet, is het Boehm te doen. Staat deze oorspronkelijke benaasting van de fenomenologische zaak zelf voor naïviteit, zo neemt Boehm deze in zoverre graag op zich, als ze een welbegrepen naïviteit, dit wil zeggen aanwezigheid bij onze menselijke nativiteit en mortaliteit als bron van onze doorleefde en gevoelde behoefte is. Wie zich voor fenomenologie interesseert is niet meteen ook diegene, die aan haar nood heeft. Enkel de laatste ervaart de noodzaak, de zachte dwang en de behoedzaamheid van deze fenomenologische opstellen.

Guy VAN KERCKHOVEN

OVER HET POLITIEKE

Claude Lefort, *Het democratisch tekort. Over de noodzakelijke onbepaaldheid van de democratie*. Meppel-Amsterdam. Boom & Deurne, Denis, 1992, 116 blz. Hfl. 28, 50, ISBN 90 5352 056 2

Vooreerst wens ik te benadrukken dat het een uitstekend idee is bepaalde artikelen van Claude Lefort in het Nederlands te vertalen. Men kan natuurlijk betreuren dat men niet meer of geen boek van de Franse filosoof vertaald heeft, maar de gedane keuze — drie studies, *La question de la démocratie*, *La logique totalitaire* en *Droits de l'homme et politique* — heeft, ondanks haar onvermijdelijke willekeur, iets voor zich. En dit omdat Donald Loose en Philippe Van Haute in hun korte, maar uitstekende inleiding erin geslaagd zijn, aan de hand van die drie studies — ze komen uit twee verschillende bundels, de eerste uit *Essais sur le politique*, de laatste twee uit *L'invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire* —, iets van de logica van de gedachte van Lefort te reconstrueren : de lezer die weinig over de filosoof weet wordt op die manier flink geholpen.

De inleiding is in twee verdeeld : eerst krijgt men een korte schets van het leven en van het werk van Lefort, waarin onder meer de rol van Maurice Merleau-Ponty, zijn leermeester, onderlijnd wordt alsook het belang van de gebeurtenissen en de discussies rond het marxisme en het totalitarisme. Lefort behoort tot die zeldzame Franse linkse intellectuelen die zeer vroeg met het stalinisme en ook, wat later, met het trotskisme gebroken hebben, zonder daarom hun links engagement te laten varen. Dit verklaart waarom hij zo gevoelig is geweest voor het werk van Solzjenitsin, over wie hij een boek — *Un homme en trop* — geschreven heeft.

In het tweede deel wordt de problematiek van Lefort systematischer uiteengezet met het oog op de drie vertaalde studies. Politiek draait rond macht; de machtsconflicten, die daarbij onvermijdelijk ontstaan, bedreigen de eenheid van het politieke lichaam : de voorstelling van die eenheid bij zijn leden is daarom zo belangrijk. De Franse filosoof voert een onderscheid in tussen *de politiek*, de gewone politieke activiteiten die het onderwerp uitmaken van de politicologie, en *het politieke*, het onderwerp van de politieke filosofie, dat de mogelijkheidsvoorwaarden, de generatieve en legitimerende principes van de politieke en maatschappelijke activiteiten constitueert; hun symbolische draagwijdte maakt het zichzelf instellen van de maatschappij mogelijk. Hierdoor wordt deze uitwendig aan zichzelf, ze is in staat in betrekking tot zichzelf te treden, een voorstelling van zichzelf en van haar eenheid te krijgen : ze heeft een oord van waaruit ze zich kan zien en beoordelen (p. 18). De politieke systemen verschillen juist door de manier waarop ze zich symbolisch instellen en dat oord een inhoud geven. De vraag naar de democratie en naar de logica van het totalitarisme wordt dan een vraag naar de wijze waarop die systemen dat doen. Hun moeilijkheden worden pas duidelijk als men ze met het Ancien Régime vergelijkt. Hier wordt de symbolische plaats, die de eenheid verschaft, bezet door de *Body of Grace* van de koning, zijn onsterfelijke lichaam, dat zijn sterfelijke lichaam symbolisch verdubbelt. Bij de dood van de koning zal het materiële lichaam van zijn opvolger onmiddellijk de continuïteit voortzetten. Die visie is religieus verworteld : de koning is de *vicarius* van God, zijn plaatsvervanger hier op aarde. De onthoofding van het materiële en symbolische lichaam van de koning, de grote daad van de Franse Revolutie, gebeurt namens een nieuwe symbolische instelling, namens de rechten van de mens en de volkssoevereiniteit (de algemene wil). Dit laat echter een reeks nieuwe problemen ontstaan. Met de rechten van de mens gaat het feit gepaard dat weten, macht en wet voortaan niet meer samenvallen : iedereen heeft recht op zijn opinie en de macht mag niet meer de wetten in haar voordeel manipuleren. Verder kan het volk met niemand, noch met een persoon noch met een korps, vereenzelvigd worden : de plaats van de macht, het symbolische oord, is dan leeg, onbepaald, en kan alleen voor een korte tijd door de door het volk verkozenen bezet worden. Als het volk ervan overtuigd is, dat de politici niet meer de algemene belangen maar hun eigenbelang verdedigen, geraakt de democratie in diepe crisis : de transparante relatie tussen het symbolische oord, dat het systeem legitimeert, en de politieke activiteit is verbroken. De plaats van de macht is dan voorgoed leeg. Het totalitarisme gaat, in Leforts ogen, gepaard met de pretentie die crisis van de democratie te kunnen opheffen. Daartoe dient zijn logica, een logica van identificaties, welke de verloren eenheid van het volk moet reconstituëren : het volk is het proletariaat; het proletariaat is de partij; de partij is de leider(s); het weten van de leider is het weten van het volk en de manier waarop hij

met de wet omgaat is de wijze waarop het volk de wet interpreteert en toepast. De eenheid is hersteld maar de rechten van de mens worden met de voeten getreden. Tegelijkertijd beweert het totalitarisme de lege, onbepaalde plaats van de macht, het symbolische oord, opnieuw en voorgoed te bepalen en te bezetten : het tekort is definitief opgeheven.

Lefort meent dan ook dat de rechten van de mens die, zoals gezien, een politiek-symbolische mutatie hebben geïnstaureerd (blz. 19), een bijzondere politieke rol in de democratie toekomt. Om te beginnen zijn het de mensen, en geen transcendentie, die bepalen wat die rechten zijn; daardoor bepalen ze ook wat de mens is : deze is dus tegelijkertijd subject en object van dat recht. Maar niemand (individu of groep) die die taak onderneemt kan er aanspraak op maken, definitief te determineren wat die natuur of die rechten constitueert. Geen enkele corpus van wetten kan dan die rechten uitputten : het rechtsbewustzijn, de symbolische betekenis ervan, valt nooit samen met een van zijn formuleringen. Vandaar de mogelijke politieke werkdadigheid van de rechten van de mens : niettegenstaande hun objectivering in een rechtssysteem, kan de enkeling of een groep enkelingen altijd, vanuit het rechtsbewustzijn en de principes die in het rechtssysteem reeds opgenomen zijn, de bestaande orde in vraag stellen. De politieke strijd draait dan niet meer rond de totale vernietiging van de bestaande maatschappij, maar beperkt zich voortaan tot de wijziging van bepaalde lokale aspecten ervan (blz. 28).

Een woord nu over de vertaling van H. van der Waal. Ik heb die hier en daar met de Franse tekst vergeleken. De algemene zin van Leforts studies en argumenten is ontegensprekelijk aanwezig; hier en daar echter, als men zich over de *details* van de tekst buigt, zijn er onnauwkeurigheden. Ik geef enkele voorbeelden uit het *incipit* of de slotzinnen van de artikelen — men weet hoe belangrijk die zijn om het onderwerp af te bakenen of om de conclusies te formuleren : blz. 49, slotparagraaf van *De vraag naar de democratie* : "Kan een wederzijds contact hen koud laten" voor "L'une reste-t-elle indemne au contact de l'autre ?" (ik onderlijn); verder "...omdat hem de ogen zijn geopend voor de onbepaaldheid van de geschiedenis en het sociale" voor "...en lui faisant redécouvrir l'indétermination de l'histoire et de l'être social" (ik onderlijn); blz. 73, het *incipit* van *Rechten van de mens en politiek* : "Zijn de rechten van de mens politiek ?" voor "Les droits de l'homme sont-ils une politique ?" (ik onderlijn).

Om te besluiten, zou ik willen herhalen dat het om een uitstekend initiatief gaat dat verder doorgetrokken zou moeten worden.

Maurice WEYEMBERGH